

Усик Д.Б.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ДОСЛІДЖЕННЯ СКЛАДОВИХ МЕХАНІЗМУ ПЕРЕТВОРЕННЯ В СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІЙ ГРІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті приводиться аналіз поняття «перетворення», як загального механізму сюжетно-рольової гри старших дошкільників. Проведено історичний аналіз поняття «перетворення», розглянуто перетворення як соціально-психологічний феномен. Визначено особистісний аспект перетворення та «вертикальні» механізми перетворення, під час яких відбуваються зміни ціннісно-змістовної сфери особистості, зміни сфери активності та рефлексивної сфери. Виходячи з визначення факторів механізму перетворення: прийняття ігрової символічної реальності, розмаїття вибору ролей (ціннісно-смісловий компонент), активність уяви у грі, орієнтація в грі на інтереси та бажання інших (компонент активності), ступінь задоволеності грою, здатність до рефлексії гри та ігрової ролі (рефлексивний компонент), тривалість утримання ігрової ролі та глибина емоційного проникнення у роль (регулятивний компонент), було організовано емпіричне дослідження, у якому прийняли участь 125 дітей старшого дошкільного віку дитячих навчальних закладів м. Суми: Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №28 «Ювілейний» та Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №14 «Золотий півнік». За результатами дослідження – найбільш значущим фактором перетворення виявився фактор рефлексивного компонента (задоволеність грою), другий фактор рефлексивного компонента – «здатність до аналізу гри» – представлений значно в меншому ступені. У ціннісно-смісловому компоненті фактор – «розмаїття вибору ігрових ролей» є найменш значимим серед всіх факторів перетворення. У регулятивному компоненті перетворення значущим є такий фактор, як «здатність до тривалого утримання ігрової ролі». Найменш значущий в механізмі перетворення у старших дошкільників є ціннісно-смісловий компонент, що включає бажання дитини грати, прийняття ігрової символічної реальності, а також розмаїття вибору ігрових ролей. У результаті дослідження механізму перетворення та його компонентів у старших дошкільників автор дійшов висновку, що були виявлені значущі розбіжності між хлопчиками і дівчатками. Ступінь прояву всіх компонентів та окремих критеріїв перетворення у дівчат вище, ніж у хлопчиків.

Ключові слова: перетворення, регуляція, ціннісно-смісловий компонент, компонент активності, рефлексивний компонент, регулятивний компонент, ігрова роль, освоєння ігрової ролі, оволодіння ігровою роллю.

Постановка проблеми. Проблема психологічного аналізу гри в більшості праць наших дослідників здійснюється через призму фундаментального відношення «Людина-світ» як первинної форми буття людини. Гра розглядається як необхідний та обов'язковий фактор розвитку культури в цілому і людини зокрема. У грі відбувається розвиток внутрішньої культури людини через інтеріоризацію зовнішньої, стосовно людини, культури. Вивчаючи психологічні механізми включення дитини у гру ми зупинились на перетворенні як на загальному механізмі гри. В початковому розумінні під перетворенням слід розуміти процес переходу конкретної людини в когось іншого, «я» в «ти», «ми» в «вони». У рамках окремих культур і релігій перетворення розуміється як переродження, перевтілення, знаходження особливої

властивості або якості. Перетворення розглядається як найдавніший соціально-психологічний механізм, за допомогою якого людина освоює культуру у всіх її проявах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема саморегуляції, керування людиною власною поведінкою є в психології однією з найважливіших як в плані теоретичного розгляду, так і в плані експериментальних досліджень. Функціонування регулятивного процесу відбувається завдяки внутрішнім психологічним механізмам, в якості яких виокремлюються: контроль і оцінка дій під час їхнього здійснення (Конопкін О.О.); механізм особистісного смислу (Абульханова-Славська К.О., Конопкін О.О., Леонтьєв Д.О., Іванников В.А.), самооцінка і самоконтроль (Міславський Ю.М., Чеснокова І.І.), суперечності між

позитивним образом себе і негативним образом своєї власної поведінки (Якобсон С.Г.), внутрішні психологічні установки різних рівнів (Ядов В.О.). В самій грі дитина діє як цілісна особистість, як якесь інтегративне утворення, тому для адекватного вивчення того, що відбувається з дитиною в грі необхідно збиратись на цілісне уявлення про особистість людини. Задовольняючим цю вимогу є підхід А.С. Шарова, де особистість людини розглядається як саморегульована система [6]. Головною утворюючою, визначальною особистість людини, є система регуляції його взаємодії з навколишнім світом, з іншими людьми.

У зв'язку із цим, виділяється особистісний аспект перетворення, що стосується змін структурних компонентів особистості та пронизує всі етапи перетворення. Це – «вертикальні» механізми перетворення: 1) зміни ціннісно-змістовної сфери особистості (у грі відбувається диференціація й інтеграція ігрових і життєвих мотивів, змістів, цінностей); 2) зміни сфери активності особистості: когнітивної, афективної, поведінкової активності (гра сприяє інтенсивному розвитку всіх пізнавальних процесів: сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, у грі формуються й оформляються нові почуття й переживання, відбувається вдосконалювання навичок спілкування та взаємодії з оточуючими людьми); 3) зміни, що торкаються рефлексивної сфери особистості (формування здатності до аналізу й оцінки власного стану, ефективності дій, а також процесу й результатів спільної діяльності). Ці компоненти загального механізму перетворення дозволяють розглядати даний феномен стосовно гри як більш широкий, що реалізується також у позаігровій дійсності, наприклад, у психокорекційній роботі, спрямованій на формування

певних властивостей і якостей особистості, у тренінгах і групах особистісного росту. Гра ж є найбільш яскравим втіленням процесу перетворення у зв'язку з освоєнням ігрової ролі та пов'язаних із цим освоєнням змін особистості дитини [6].

Формулювання цілей статті. Виділити фактори та компоненти механізму перетворення. Дослідити значущість факторів та компонентів механізму перетворення у старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення складових механізму перетворення нами було проведено емпіричне дослідження дітей шестирічного віку. В нашому дослідженні приймало участь 125 дітей старшого дошкільного віку дитячих навчальних закладів м. Суми: Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №28 «Ювілейний» та Сумського дошкільного навчального закладу (ясла-садок) №14 «Золотий півнік».

Нами досліджувалась значущість наступних факторів механізму перетворення: 1 – прийняття ігрової символічної реальності, 2 – розмаїття вибору ролей (ціннісно-смысловий компонент перетворення); 3 – активність уяви в грі, 4 – орієнтація в грі на інтереси й бажання інших (компонент активності); 5 – ступінь задоволеності грою, 6 – здатність до рефлексії гри та ігрової ролі (рефлексивний компонент); 7 – тривалість утримання ігрової ролі, 8 – глибина емоційного проникнення у роль (регулятивний компонент).

Примітка: під час оцінювання особливостей дитини, пов'язаних з її участю у сюжетно-рольових іграх та відношенням до них, показник “-3” означає повну згоду зі ствердженням у лівій частині таблиці, показник “+3” – повну згоду зі ствердженням у правій частині.

Зразок протоколу дослідження оволодіння психологічним механізмом перетворення

Прізвище, ім'я дитини	Вік	Дата
1. Нечасто приймає участь у сюжетно-рольових іграх	-3 -2 -1 1 2 3	Часто приймає участь у сюжетно-рольових іграх
2. Обирає суто визначені ролі (лише головні, лише пов'язані з певними персонажами)	-3 -2 -1 1 2 3	Обирає різноманітні ролі
3. Не вносить власних змін до гри, ігрової ролі, часто виконує вказівки інших дітей	-3 -2 -1 1 2 3	Активно вигадує сюжет гри, ролі, організовує ігровий простір, вносить зміни під час гри
4. Орієнтується у грі виключно на власні бажання (під час розподілу ролей, у процесі гри)	-3 -2 -1 1 2 3	Враховує бажання та інтереси інших учасників гри
5. Часто буває незадоволений грою та власною ігровою роллю	-3 -2 -1 1 2 3	Майже завжди задоволений грою та власною ігровою роллю
6. Не здатен проаналізувати гру і власну участь в ній	-3 -2 -1 1 2 3	Здатен виділити позитивне і негативне у грі, у власному виконанні ігрової ролі
7. Не здатен довго утримувати ігрову роль	-3 -2 -1 1 2 3	Утримує роль протягом довгого часу
8. Відношення до ролі поверхневе, немає емоційного проникнення у роль	-3 -2 -1 1 2 3	Емоційне розігрування ролі, заглибленість, «захопленість» роллю

Критерії 1, 2 протоколу характеризують ціннісно-смысловий компонент, критерії 3, 4 – компонент активності, критерії 5, 6 – рефлексивний компонент, критерії 7, 8 – регулятивний компонент.

За отриманими результатами – найбільш значимим фактором перетворення є фактор рефлексивного компонента – «задоволеність грою». Формування власного ставлення до гри є першим етапом, без якого неможливо подальше розгортання механізму перетворення.

Другий фактор рефлексивного компонента – «здатність до аналізу гри» – представлений значно в меншому ступені. Старші дошкільники зазнають великих труднощів з оцінкою якості виконання власної ігрової ролі. Важливо помітити, що дівчата демонструють більш високий рівень рефлексії гри в цілому та її окремих моментах, ніж хлопчики.

У ціннісно-смысловому компоненті фактор – «розмаїття вибору ігрових ролей» є найменш значимим серед всіх факторів перетворення. Основні труднощі полягають у прагненні старших дошкільників до певних ігрових ролей: тільки головних або тільки пов'язаних з певними ігровими персонажами.

Компонент активності реалізується за допомогою наступних факторів перетворення: «активність уяви у грі» (внутрішня, інтелектуальна активність), «орієнтація у грі на інтереси та бажання інших» (зовнішня, комунікативна активність). На думку Г.П. Щедровицького, здатність дошкільників самостійно вирішувати ігрові конфлікти є однією з умов формування моральної свідомості особистості [7].

У регулятивному компоненті перетворення значущим є такий фактор, як «здатність до тривалого утримання ігрової ролі». Прийняття дитиною ігрової символічної реальності, позитивне ставлення до того що відбувається є початком, відправним пунктом перетворення, що розгортається і утримується у часі (часі гри).

У оволодінні механізмом перетворення старшими дошкільниками в сюжетно-рольовій грі можна виділити наступні тенденції: по-перше, найбільш освоєним є рефлексивний компонент перетворення, по-друге, у меншому ступені освоєний ціннісно-смысловий компонент, по-третє, існують розбіжності між хлопчиками та дівчатками в оволодінні психологічним механізмом перетворення.

Рефлексивний компонент перетворення у старших дошкільників проявляється в емоційному ставленні дітей до гри, а також у здатності оцінювати ступінь власної задоволеності або незадоволеності

ності грою та виділяти фактори, що впливають на ефективність гри. Старші дошкільники, на думку багатьох дослідників [1; 2; 6], приділяють особливу увагу пошуку оптимальних форм поведінки, які відповідають соціально значимим вимогам.

Найменш значущий в механізмі перетворення у старших дошкільників є ціннісно-смысловий компонент, що включає бажання дитини грати, прийняття ігрової символічної реальності, а також розмаїття вибору ігрових ролей.

Компонент активності в механізмі перетворення представлений різними видами активності: зовнішньою та внутрішньою.

Регулятивний компонент перетворення пов'язаний з умінням дитини управляти своєю поведінкою у грі, узгоджувати власну активність з ігровим сюжетом, роллю, правилом і т.п. Даний компонент містить у собі, з одного боку, здатність до тривалого (протягом гри) утримання ролі; а з іншого боку – ступінь емоційного проникнення в ігрову роль.

У результаті дослідження механізму перетворення та його компонентів у старших дошкільників були виявлені значущі розбіжності між хлопчиками і дівчатками. Ступінь прояву всіх компонентів та окремих критеріїв перетворення у дівчат вище, ніж у хлопчиків. Первинні спостереження за іграми дітей, бесіда з педагогами дитячих дошкільних закладів дозволяють говорити про те, що дівчата частіше грають у сюжетно-рольові ігри, їхні ігри більш тривалі, емоційні, насичені різноманітними ігровими діями. Хлопчики старшого дошкільного віку віддають перевагу рухливим та настільним іграм.

Значущими є розбіжності за критеріями: «прийняття ігрової символічної реальності» (ціннісно-смысловий компонент); «активність уяви у грі» (підсистема активності); «тривалість утримання ігрової ролі» (регулятивна підсистема); «глибина емоційного проникнення в роль» (регулятивна підсистема); «аналіз гри та ігрової ролі» (рефлексивна підсистема). Таким чином, дівчата старшого дошкільного віку частіше, ніж хлопчики беруть участь у сюжетно-рольових іграх, більш активні у придумуванні ігрових сюжетів, ролей, підборі ігрових атрибутів. Ігрові образи, що реалізуються ними відрізняються більшою емоційністю, дівчата більш глибоко поринають в ігрову роль і сюжетно-рольову гру в цілому, довше утримують ігрову роль. У зв'язку із цим дівчатам краще вдається рефлексивний аналіз гри, виділення її позитивних і негативних моментів.

У хлопчиків старшого дошкільного віку найбільш освоєними факторами перетворення виявилися: «задоволеність грою та ігровою роллю» (рефлексивний компонент) і «орієнтація у грі на інтереси та бажання інших» (компонент активності).

Вивчення внутрішньої структури механізму перетворення у старших дошкільників відбувалося за допомогою кореляційного аналізу з використанням коефіцієнта Пірсона та було спрямовано на виявлення взаємозв'язків окремих факторів і компонентів перетворення (ціннісно-смыслового, компонента активності, рефлексивного та регулятивного).

Отримані дані свідчать про те, що внутрішня структура механізму перетворення у дітей старшого дошкільного віку відрізняється більшою кількістю значущих кореляційних взаємозв'язків компонентів і факторів перетворення. Аналіз кореляційних зв'язків механізму перетворення показує найбільшу значущість у його структурі трьох компонентів компонента активності, рефлексивного та регулятивного. Меншу кількість кореляційних взаємозв'язків, отже, низький рівень значущості має у старших дошкільників ціннісно-смысловий компонент перетворення.

Виявлено значущий взаємозв'язок ціннісно-смыслового та регулятивного компонентів у механізмі перетворення у старших дошкільників, що свідчить про те, що занурення в ігрову роль, її тривале утримання прямо залежать від цінності та важливості гри для дитини.

Значущість регулятивного, рефлексивного та компонента активності, а також взаємозв'язків між ними говорить про здатність дітей організувати сюжетно-рольову гру відповідно до власних задумів, зробити вибір ігрової ролі, активно реалізувати ігрову роль. Серед окремих факторів перетворення найбільш освоєними старшими дошкільниками є «задоволеність грою та ігровою роллю» (рефлексивний компонент), «тривалість утримання ігрової ролі» (регулятивний компонент), «прийняття ігрової символічної реальності» (ціннісно-смысловий компонент). Найменш освоєними є фактори: «розмаїття вибору ігрових ролей» (ціннісно-смысловий компонент), «глибина емоційного проникнення в ігрову роль» (регулятивний компонент).

Отримані дані свідчать про те, що старші дошкільники оволоділи першим етапом перетворення – «стати гравцем» і починають освоювати наступний етап – «бути гравцем». Специфікою першого етапу перетворення у дітей старшого

дошкільного віку є низький рівень взаємозв'язків ціннісно-смыслового компонента з іншими компонентами перетворення. Дитина, підключаючись до гри, «обмежує себе в роллю», тобто задає зовнішні межі своєї поведінки, спілкування у грі. Поведінка дитини на даному етапі визначається зовнішніми ознаками та властивостями гри: сюжетом гри, ігровими правилами, закладеними в ролі [2].

Специфікою другого етапу перетворення – «бути гравцем», є «обмеження ролі у собі», тобто побудова дитиною внутрішніх меж, надання ігрової ролі особливої, особистісної спрямованості, співвіднесення її з внутрішніми змістами та цінностями. На даному етапі ціннісно-смысловий компонент є найбільш значущим. Виділення важливих для дитини моментів гри відбувається вже на підставі внутрішніх критеріїв. Другий етап перетворення дуже яскраво представлений, на наш погляд, у рольових іграх дорослих у рамках психологічних тренінгів. Скоріш за все, реалізація другого етапу перетворення відбувається у сюжетно-рольових іграх уже за рамками дошкільного віку.

Аналіз психологічної літератури, спостереження за іграми старших дошкільників і математична обробка отриманих даних дозволили нам зробити висновок про існування трьох рівнів оволодіння ігровою роллю в сюжетно-рольовій грі: 1) прийняття ролі, 2) освоєння ролі, 3) власне оволодіння роллю [1; 2; 6].

Висновки. На підставі проведеного дослідження складових механізму перетворення у старших дошкільників в сюжетно-рольовій грі можна зробити наступні висновки:

Внутрішня структура механізму перетворення у дітей старшого дошкільного віку характеризується більшою кількістю кореляційних зв'язків. Найбільш значимими компонентами механізму перетворення є рефлексивний, компонент активності та регулятивний. Регуляція дитиною своєї поведінки у грі здійснюється, таким чином, за допомогою рефлексії різноманітних видів і форм зовнішньої активності.

Інша складова рефлексивного компоненту – «задоволеність грою», є найбільш значимим серед всіх факторів перетворення. Бажання дитини грати, отримання насолоди від процесу гри, передбачення цього задоволення допомагають дитині сильніше увійти в роль, більш точно відобразити ігровий образ.

Другим по значущості фактором перетворення є «тривалість утримання ігрової ролі» (регулятивний компонент). Старші дошкільники здатні

до втримання символічної реальності та ігрової ролі протягом всієї гри. Ця здатність є необхідною умовою здійснення сюжетно – рольової гри.

Найменш значимим у механізмі перетворення у старших дошкільників є ціннісно-смысловий компонент. Усередині цього компонента такий критерій, як «особливості вибору ігрової ролі», що визначає ступінь розмаїття ігрових ролей, образних дитиною, є найменш освоєним дітьми. Старші дошкільники схильні вибирати певні ігрові ролі: тільки головні, тільки пов'язані з певними ігровими персонажами.

Виявлені значимі розбіжності між хлопчиками та дівчатами в оволодінні ігровою роллю, реалізації різних компонентів механізму перетворення. Процес оволодіння ігровою роллю у дівчат здійснюється більш активно, ніж у хлопчиків. Про це говорить більша кількісна виразність всіх компонентів перетворення. Дівчата частіше беруть участь у сюжетно-рольових іграх, вносять більше

власних змін у гру, демонструють більш глибоке емоційне проникнення у роль, успішніше здійснюють рефлексію гри в цілому та власної ігрової ролі. У той же час, дівчата меншою мірою, ніж хлопчики, урахувують інтереси та бажання інших у грі, частіше орієнтуються на власну думку. Оволодіння ігровою роллю у хлопчиків, більшою мірою, ніж у дівчат, залежить від їхнього положення в групі, соціометричного статусу, характеру взаємин між дітьми.

Характеристикою, що свідчить про повне або часткове розгортання процесу перетворення у сюжетно-рольовій грі, є рівень оволодіння ігровою роллю. Нами було виділено три таких рівні у старших дошкільників: «прийняття ігрової ролі» (низький рівень оволодіння ігровою роллю), «освоєння» (середній рівень) і «власне оволодіння» (високий рівень). За результатами емпіричного дослідження у переважної більшості дітей середній рівень оволодіння ігровою роллю – рівень «освоєння».

Список літератури:

1. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
2. Бурова А. Організація ігрової діяльності дошкільників // Вихователь-методист дошкільного закладу. 2009. № 1. С. 29–33.
3. Діти і соціум: особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / А. М. Богущ та ін. ; за заг. ред. Н. В. Гавриш. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
4. Карасьова К., Піроженко Т. Ігровий простір дитини : навчально-методичний посібник. Київ : Шк. світ, 2010. 128 с.
5. Михайленко Н.Я. Проблема дошкільної гри : психолого-педагогічний аспект. Київ, 2011. 226 с.
6. Павелків Р.В. Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис : монографія. Рівне : Альма-матер, 2009. 368 с.
7. Піроженко Т. Особистісний потенціал дошкільника: умови розвитку у сучасному суспільстві // Дошкільне виховання. 2012. № 1. С. 8–15.
8. Усик Д. Розвиток внутрішнього механізму саморегуляції поведінки через залучення дітей до сюжетно – рольової гри і оволодіння ними психологічним механізмом – перетворенням // Науковий вісник Чернівецькому університету. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. Вип. 536. С. 164–171.

Usyk D.B. RESEARCH OF COMPONENTS OF THE TRANSFORMATION MECHANISM IN THE ROLE-PLAY GAME OF SENIOR PRESCHOOL AGE CHILDREN

The article provides an analysis of the concept of "transformation" as a general mechanism of the role-play game of senior preschool age children. A historical analysis of the concept of "transformation" was carried out, transformation as a socio-psychological phenomenon was considered. The personal aspect of transformation and the "vertical" mechanisms of transformation, during which changes in the value-content sphere of the personality, changes in the sphere of activity and the reflective sphere, occur. Based on the definition of the factors of the transformation mechanism: acceptance of game symbolic reality, variety of role choices (value-semantic component), activity of imagination in the game, orientation in the game to the interests and desires of others (activity component), degree of satisfaction with the game, ability to reflect on the game and the game role (reflective component), the duration of holding the game role and the depth of emotional penetration into the role (regulatory component), an empirical study was organized in which 125 children of older preschool age from children's educational institutions in Sumy took part: Sumy preschool educational institution (nursery-kindergarten) No. 28 "Yuvileinyi" and Sumy preschool educational institution (nursery-kindergarten) No. 14 "Zoloty pivnyk". According to the research results, the factor of the reflective component (satisfaction with the game) turned out to be the most significant factor of transformation, the second factor

of the reflective component – "ability to analyze the game" – is represented to a much lesser degree. In the value-meaning component, the factor – "variety of the choice of game roles" is the least significant among all transformation factors. In the regulatory component of the transformation, such a factor as "ability to maintain a game role for a long time" is significant. The least significant in the mechanism of transformation in older preschoolers is the value-meaning component, which includes the child's desire to play, acceptance of the game's symbolic reality, as well as the variety of choice of game roles. As a result of the study of the transformation mechanism and its components in older preschoolers, the author came to the conclusion that significant differences were found between boys and girls. The degree of manifestation of all components and individual criteria of transformation in girls is higher than in boys.

Key words: *transformation, regulation, value-semantic component, activity component, reflexive component, regulatory component, game role, mastering the game role, mastering the game role.*